

РОЗВИТОК НАЦІОНАЛЬНИХ МОНОПОЛІЙ НА ПРИКЛАДІ ПІДПРИЄМСТВ КОМУНАЛЬНОЇ СФЕРИ

ОКСЕНЕНКО С. П.

УДК 338.439

Оксененко С. П. Розвиток національних монополій на прикладі підприємств комунальної сфери

У статті на прикладі монополій у сфері житлово-комунальних послуг досліджено особливості державного регулювання та функціонування національних монополій у сучасних умовах соціально-економічного розвитку економіки України. На основі аналізу світового розвитку монополізму досліджуються тенденції національної економіки на прикладі підприємств житлово-комунальної сфери послуг.

Ключові слова: природні монополії, сфера житлово-комунальних послуг, соціально-економічний розвиток, добробут населення.

Бібл.: 11.

Оксененко Світлана Петрівна – кандидат економічних наук, доцент, кафедра економіки та організації діяльності суб'єктів господарювання, Українська інженерно-педагогічна академія (вул. Університетська, 16, Харків, 61003, Україна)

E-mail: osp_25@mail.ru

УДК 338.439

UDC 338.439

Оксененко С. П. Развитие национальных монополий на примере предприятий коммунальной сферы

В статье на примере монополий в сфере жилищно-коммунальных услуг исследованы особенности государственного регулирования и функционирования национальных монополий в современных условиях социально-экономического развития экономики Украины. На основе анализа мирового развития монополизма исследуются тенденции национальной экономики на примере предприятий жилищно-коммунальной сферы услуг.

Ключевые слова: природные монополии, сфера жилищно-коммунальных услуг, социально-экономическое развитие, благосостояние населения. **Библ.:** 11.

Оксененко Светлана Петровна – кандидат экономических наук, доцент, кафедра экономики и организации деятельности субъектов хозяйствования, Украинская инженерно-педагогическая академия (ул. Университетская, 16, Харьков, 61003, Украина)

E-mail: osp_25@mail.ru

Oksenenko S. P. Development of National Monopolies on the Example of Enterprises of Communal Sphere

This article explores the example of monopolies in the utilities specifics of state regulation and functioning of national monopolies in the modern conditions of social and economic development of economy of Ukraine. It was investigate the current trends of the national economy based on the analysis of global monopoly on the example of housing and communal services.

Key words: natural monopoly, sphere of housing and communal services, social and economic development, welfare

Bibl.: 11.

Oksenenko Svitlana P. – Candidate of Sciences (Economics), Associate Professor, Department of Economics and Organization of Business Entities, Ukrainian Engineering Pedagogics Academy (vul. Universytetska, 16, Kharkiv, 61003, Ukraine)

E-mail: osp_25@mail.ru

Ступінь розвитку та обсяги діяльності підприємств комунального господарства впливають не тільки на побутові та санітарно-гігієнічні умови його життя, чистоту водного й повітряного басейнів, рівень продуктивності праці, але так само й на рівень добробуту населення.

Соціальні перетворення нашої держави у процесі становлення ринкової економіки зумовили необхідність змін усієї системи господарських стосунків. Зокрема це стосується відносин у сфері комунальних послуг, підприємства якої належать до природних монополій. Проблеми цього напрямку досліджували вітчизняні та світові фахівці: Г. Демшець, У. Баумоль, Дж. Панзар, Дж. Стиглер, О. Уільямсон, У. Шарк, Дж. Шерман, А. Курно, Ж. Дюпюї, Дж. С. Мілль, Н. Малахова, А. Пігу. Можна відзначити, що більшість національних досліджень цього напрямку зосереджена навколо питань щодо визначення особливостей і категорійного апарату монополій, узагальнення теоретичних засад щодо принципів регулювання діяльності монополій, проте можна визначити, що проблеми регулювання монополійної діяльності підприємств ЖКГ та конкуренції в його інфраструктурі залишаються малодослідженими.

Метою статті є дослідження процесів і тенденцій розвитку монополізму в національній економіці на прикладі підприємств ЖКГ, які мають значний вплив на соціально-економічний стан суспільства.

Визначення місця монополій в економіці України залишається переважно поза увагою аналізу фахівців. З огляду на значну, а часом й визначальну роль, яку монополії відіграють у сучасній економіці та соціальній сфері, визначення їх природи та сутності вбачається актуальним. Проблеми монополізму в національних економіках завжди були об'єктом ретельного дослідження, особливу увагу фахівці приділяли природнім монополіям.

Загалом монополія (від грецьк. моно (*mono*) – один і полео (*poleo*) – продаю) – виняткове (монопольне) право в якій-небудь сфері діяльності держави, організації, фірми [1]. В економічному сенсі монополія з'явилася, коли монархи дарували певному купцеві (ремісникові, цеху) привілей (монополью) на виробництво або торгівлю певним товаром.

Неокласики економічної теорії розглядають монополію як один із видів ринкових структур, що характеризують умови конкурентної боротьби між фірмами галузі в умовах ринку, а саме:

- ✦ існує один продавець унікального товару, тобто товар не має близьких заміників, і його продажем займається тільки одна фірма;
- ✦ існують непереборні або важковизначувані вхідні бар'єри в дану галузь (на ринок даного товару), такі як ефект масштабу (необхідність величезних капіталовкладень для ведення господарської діяльності в даній галузі), перевага монополіста (виняткова власність на патенти або контроль над сировиною), недобросовісна конкуренція та ін. [2].

У правовому сенсі монопольне (домінуюче) становище на ринку товару займають суб'єкти господарювання, згідно з частиною першою статті 12 Закону України «Про захист економічної конкуренції», якщо:

- ✦ на цьому ринку у нього немає жодного конкурента;
- ✦ він не зазнає значної конкуренції внаслідок обмеженості можливостей доступу інших суб'єктів господарювання щодо закупівлі сировини, матеріалів і збуту товарів, наявності бар'єрів для доступу на ринок інших суб'єктів господарювання, наявності пілг чи інших обставин.

Монопольним (домінуючим) вважається становище суб'єкта господарювання, частка якого на ринку товару перевищує 35 відсотків, якщо він не доведе, що зазнає значної конкуренції [3].

Монопольним (домінуючим) також може бути визнане становище суб'єкта господарювання, якщо його частка на ринку товару становить 35 або менше відсотків, але він не зазнає значної конкуренції, зокрема внаслідок порівняно невеликого розміру часток ринку, які належать конкурентам.

Поряд із зазначеними нормами є спеціальні умови щодо встановлення монопольного (домінуючого) становища [3].

Кожний з кількох суб'єктів господарювання займає монопольне (домінуюче) становище на ринку товару, якщо стосовно певного виду товару між ними немає конкуренції або є незначна конкуренція і щодо них, разом узятих, виконується одна з умов, передбачених частиною першою цієї статті [3].

Підприємства ЖКГ, з точки зору українського законодавства, які забезпечують населення водою, газом, теплом, електроенергією, а також ті, що надають послуги у сфері місцевого телефонного зв'язку і каналізації, і згідно з визначенням Антимонопольного комітету України є природними монополіями [4].

Згідно з думкою деяких фахівців, існування природної монополії обумовлене різними причинами, серед яких «економія від масштабу» займає провідне місце. «Економія від масштабу» – це зменшення середніх витрат фірми на одиницю продукції, що виробляється, при збільшенні обсягів виробництва [5]. Через існування в галузі «економії від масштабу» граничні витрати завжди нижчі за середні. Монополію в даному випадку можна визначити як «природну», оскільки вона є ринковою структурою, що мінімізує витрати. Друга причина існування природної монополії полягає в тому, що лише

вона може володіти контролем над деякими важливими ресурсами або об'єктами інфраструктури. Третя причина полягає в державному обмеженні притоку нових підприємств у дану сферу діяльності.

Ці причини взаємопов'язані між собою, що дозволяє підприємству-монополісту володіти ринком, проводити політику цінової дискримінації. Тому природні монополії існують в рамках достатньо суворого державного контролю, оскільки ці підприємства виконують соціально-економічні функції в масштабах суспільства.

Найчастіше природні монополії – це фірми, керуючі трудомісткими інфраструктурами, повторне створення яких іншими фірмами економічно не виправдано або технічно неможливо. Природна монополія може виникнути, якщо виробництво товару і задоволення потреб здійснює одна фірма з меншими витратами, ніж витрати декількох конкуруючих фірм з відносно меншими випусками виробництва. Фірма, що володіє монопольною владою, може встановлювати ціну вище за граничні витрати, не втрачаючи своїх клієнтів. Такі дії монополіста призводять до дуже високих цін, виникнення «безповоротних втрат» добробуту для суспільства.

На теоретичних уявленнях про сутність природної монополії та її межі базувалася практика стосунків між державою і природними монополіями національного масштабу протягом майже 200 років, поки в останній третині ХХ ст. Г. Демшецем, У. Баумолем, Дж. Панзаром, Р. Познером, Дж. Стиглером, Р. Уїллігом, О. Уільямсом, У. Шарки та А. Каном вони не були поставлені під сумнів. Цими авторами обґрунтовувалася необхідність вужчого визначення природно-монопольного сектора, вони довели, що деякі монопольні підприємства можуть бути виділені в сектор, де можлива організація конкуренції або створені умови, близькі до конкурентних [6].

Невід'ємною частиною житлової політики держави виступає плата за житлово-комунальні послуги. Розмір її визначається співвідношенням двох основних чинників: попитом і пропозицією. Кожна країна по-своєму підходить до диференційованої оцінки рівня плати за житло. Сукупність витрат на оплату регулюється державою в тих країнах, де значна частина населення проживає в квартирах, що здаються до найму. Для поліпшення житлового становища населення в цих країнах введено норми якості житла і комунальних послуг, а так само розроблені системи заходів заохочення будівництва житла, що відповідають санітарним вимогам, системи заходів захисту наймачів житла від надмірного підвищення плати за житло і комунальні послуги. Урядами багатьох країн введено регламентацію цієї плати, яка встановлює більш менш одноманітне співвідношення між її розмірами або підвищенням, з одного боку, і витратами з іншою [6].

У країнах з розвинутою ринковою економікою можна виділити дві основні форми державного регулювання природних монополій у сфері послуг, в яких переважає приватний капітал: організацію конкурсів за вхід на монопольний ринок і цінове регулювання діяльності безпосередньо на ринку.

Конкурентна боротьба за ринок галузей природних монополій у сфері послуг існує в багатьох країнах. Так, з досвіду Франції ця практика налічує більш ніж сторічну історію. Ще в 1882 р. був підписаний контракт з братами Перр'є, які зобов'язалися поставляти воду до Парижу на 15 років, зараз близько 70% населення забезпечується водою приватними фірмами [7].

Для створення конкурентного середовища на монопольному ринку організовуються конкурси (аукціони), на яких переможець набуває виняткового права надання послуг на національному або на локальному ринку. При достатньому числі учасників за входження на ринок та за умови відсутності змови суперництво між ними може привести до усунення монопольних цін. Переваги такої форми контролю над природними монополіями походять з простоти та ефективності механізму розкриття приватної інформації компаній-монополістів, у підпорядкуванні їх діяльності запитам споживачів і в скороченні ролі останніх до мінімуму.

Переможець конкурсу дістає можливість здійснювати діяльність на правах оренди або концесії, яка являє собою різновид оренди, при якій активи або належать державі (центральним або місцевим органам влади), або створюються за їх рахунок, а містяться і управляються приватною компанією. За умови концесії приватна фірма здійснює інвестиції в розвиток і підтримку мережі з власних або позикових коштів. Повторні конкурси не ведуть до заміни орендарів. Так, у ряді європейських країн, зокрема у Франції, контракти на водопостачання постійно поновлюються з одним і тим самим оператором [7].

У багатьох випадках ступінь природної монополії для виробництва переоцінюється. У вертикально інтегрованої компанії межі природної монополії властиві тільки одному із зосереджених в її рамках виробництв. Так, для організації ефективної конкуренції необхідний доступ до мереж і трубопроводів, власники яких самі надають ці послуги. Компанії – власники мереж можуть відмовити конкурентам у доступі до мереж або призначити за це настільки високу ціну, що потенційні конкуренти будуть вимушені відмовитися від своїх намірів. Конкуренція тут рідкісне явище. Одним із рішень може стати примусове організаційне розділення мережевого обслуговування (виробництва з рисами природної монополії) і постачання кінцевих продуктів – шляхом повного виділення з компанії або роздільного ведення рахунків.

Дезінтеграція не завжди може бути кращим рішенням. Практично скрізь комунальними компаніями є вертикально інтегровані виробництва, і причина цього полягає в прагненні не стільки обмежити конкуренцію, скільки заощадити на трансакційних витратах (витратах координації і взаємної недовіри). Альтернатива дезінтеграції компанії – контроль над платою за послуги.

Регулювання діяльності компаній безпосередньо на ринках природно-монопольних галузей здійснюють спеціальні агентства. У США ці функції покладені на Федеральну комісію із зв'язку, Федеральну комісію з міжштатних перевезень і т. п., а також на відповідні органи штатів [7]. У Великобританії для контролю над галузями,

де є можливості виникнення монопольного положення, а значить і зловживання ним, створені Управління справедливої торгівлі та Комісії з монополій. Там діють Управління телефонного зв'язку («Офтел»), газопостачання («Офгес»), водопостачання («Офуот») і електропостачання («Оффер»), за їх допомогою ступінь конкуренції на ринку цих галузей знаходиться під контролем [7].

Структура тарифу розробляється так, щоб не допустити економічно необгрунтованої політики монополіста. Тариф повинен встановлюватися по кожному виду послуг, що зазвичай вимагає розмежування витрат на основі якогось принципу, отримуваних прибутків і т. п. Затверджений тариф діє до тих пір, поки компанія не звернеться з вимогою про його перегляд, що зазвичай відбувається у випадку, якщо норма прибутку стає недостатньою. Причому підприємства повинні отримувати дозвіл не тільки на підвищення тарифів, але і на зміну їх структури, а у ряді випадків – навіть на зниження.

Одна із найскладніших проблем в даній моделі регулювання діяльності підприємств, які належить до суспільного користування, – оцінка інвестицій. Капітальні вкладення можна оцінювати по-різному:

- ✦ за первинною вартістю за вирахуванням амортизації;
- ✦ за відновною вартістю елементів основного капіталу;
- ✦ за відновленою вартістю послуг, а не устаткування, за допомогою якого проводиться дана послуга.

На практиці регулюючими органами видається перевага оцінці капіталу в цінах придбання, оскільки визначення його відновної вартості вельми складне.

Припустимий прибуток підприємств визначається на основі експертних суджень, його нижньою межею є факторна ціна капіталу, а верхньою – дохід на інвестиції з тим же ступенем ризику в підприємствах конкурентних галузей.

Позитивною якістю такої моделі регулювання є те, що вона дозволяє захистити споживачів і виробників, гарантуючи виправданість витрат і інвестицій, а також справедливую оплату послуг. Недоліки такої моделі регулювання, за принципом «витрати плюс прибуток», полягають у порушенні стимулів до ефективних капіталовкладень, у заохоченні перекалення витрат з ринку з більшою конкуренцією на ринок з більшою монополізацією, у недостатності стимулів для вирішення кола послуг, що надаються. Дана модель заохочує режим витратного ціноутворення – встановлення тарифів на базі фактичних витрат дозволяє перекадати витрати на споживачів.

З практики Великобританії, після приватизації багатьох компаній у сферах природних монополій, отримала розвиток практика регулювання тарифів за відсутності жорстких обмежень на норму прибутку. Аналогічна практика регулювання діяльності монополій почала завойовувати визнання в США. Суть даної моделі полягає у встановленні на узгоджений (4-5 років) термін формули розрахунку щорічного тарифу, яка містить дефлятор і чинник підвищення продуктивності [8].

Тарифні обмеження переглядаються періодично, після закінчення встановленого терміну (4-5 років), але

можливий і позачерговий перегляд. Останній рівнозначний зміні ліцензії, на підставі якої діють виробники. За узгодженням з утримувачем ліцензії її умови можуть бути змінені регулюючим органом. У випадку незгоди утримувача регулятор може передати справу в Комісію з монополій (КМС). За деякими виключеннями умови ліцензії можна змінити тільки в тому випадку, якщо КМС визнає, що дії компанії розходяться із суспільними інтересами.

У США під впливом британського досвіду складалася модель, що суміщає риси регулювання, норми прибутку, тарифу. При гібридній системі помилки у визначенні тарифу на користь компанії не такі важливі, оскільки коригуються обмеженням норми прибутку [7].

Усе ширше для встановлення «справедливої» норми прибутку в США використовуються результати критеріальної конкуренції – урахування порівняльних результатів діяльності подібних компаній. Антимонопольним законодавством США забороненокартельні угоди. Що стосується діяльності монополій, які базуються на патентах, то антимонопольне законодавство в США визнає патентне право, але обмежує практику «зловживання патентом», тобто дії, не пов'язані з основною метою патенту і які негативно впливають на конкуренцію. Принциповою особливістю антитрестового законодавства США є існування двох шляхів його реалізації – судово-законодавчий і адміністративний. Законодавче регулювання передбачає судове переслідування і покарання за порушення антитрестового законодавства [8].

Правовою формою державного антимонопольного регулювання ринкових стосунків в Україні є антимонопольне законодавство: «Про захист від недобросовісної конкуренції», «Про Антимонопольний комітет України», «Про захист економічної конкуренції», «Про природні монополії», «Про Національну комісію регулювання ринку комунальних послуг України». На сучасному етапі формування системи антимонопольного законодавства в Україні ухвалено всі ключові закони і положення, які регулюють діяльність монополій.

У країнах світу існують різні джерела правового регулювання припинення несумлінної конкуренції і монополістичної діяльності: у Австрії, Іспанії, Канаді, ФРН, Швейцарії – окремі антимонопольні закони; у Італії, Франції – антимонопольні закони і загальні норми цивільного права, у Великобританії і США – антимонопольні, антитрестові і судові закони [8].

На загальноєвропейському рівні спостереження за виконанням антимонопольного законодавства ЄС покладено на Комісію ЄС, Європейську Раду Міністрів (Рада ЄС), Суд ЄС [8].

У японському досвіді регулювання діяльності картелів також є своя специфіка: разом із заборонаю картелів у законодавстві існує практика легальних, вони діють відкрито, оформлюються законами на пільгових умовах, підлягають контролю і реорганізуються при виконанні завдань в ринкових умовах [8].

Вивчаючи природу монополій, можна погодитись з точкою зору Т. Ділоренцо, яку він висловив у дослідженні [7], що закон Шермана ніколи не мав на своїй меті захист конкуренції, це був відверто протекціоніст-

ський закон, створений для захисту дрібного і менш ефективного бізнесу від крупніших конкурентів.

ВИСНОВКИ

Таким чином, антимонопольні законодавства США, Японії та країн Європи мають свої особливості, є продуманими, економічно обґрунтованими, що обумовлює можливість часткового використання їх в антимонопольній політиці України.

Аналізуючи висновки провідних економістів, можна визначити, що створення монополій – явище не природне. Якщо на державному рівні задіяно механізм конкуренції, що постійно діє, – зокрема потенційній конкуренції – це унеможливує появу монополії в умовах вільного ринку. ■

ЛІТЕРАТУРА

1. Электронный глоссарий [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?R0pRu.ogr;tg9!ot\(uwsg.o9](http://www.glossary.ru/cgi-bin/gl_sch2.cgi?R0pRu.ogr;tg9!ot(uwsg.o9)
2. Электронный экономический словарь-энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://abc.informbureau.com/html/nioeaeuiass_eiodanodoeooda.html
3. Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 07.06.1996 № 236/96 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=3486-15
4. Закон України «Про природні монополії» від 2000 р. № 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2339-15>
5. Драган І. О. Модернізація житлово-комунального господарства в Україні: теорія, методологія, практика державного управління : монографія / І. О. Драган; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Донецьк : Юго-Восток, 2010. – 400 с. – Бібліогр.: 345 назв.
6. Пігу А. Економічна теорія добробуту. – Т. 1 / А. Пігу. – М., 1985. – С.340.
7. Дилоренцо Т. Происхождение антимонопольного регулирования: риторика и реальность / Т. Дилоренцо // Экономическая политика. – 2007. – № 3.
8. Економічна теорія регулювання та антимонопольна політика : Пер. з англ. / В. Кіп Віскузі, Джон М. Вернон, Джозеф Е. Гарингтон (мол.). – К. : Вид-во С. Павличко «Основні», 2004. – 1047 с.
9. Закон України «Про Антимонопольний комітет України» від 1993 р., № 50 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1907-14
10. Закон України «Про житлово-комунальні послуги» від 24 червня 2004 року № 1875-IV) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1875-15>
11. Закон України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» від 11.09.2003 № 1160-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=1160-15